

LES SAINTS ET LEUR CULTE EN EUROPE CENTRALE
AU MOYEN AGE (XIe-DÉBUT DU XVIe SIÈCLE)

(Hagiologia – Étudessur la sainteté et l’hagiographie –
Studies on Sanctity and Hagiography)

Szerk. Marie-Madeleine de Cevins – Olivier Marin
Turnhout, Paris 2017. 382 oldal

A szentkultusz kutatása különösen népszerűvé vált az utóbbi évtizedekben, és a tárgyban több alapvető mű is született, például a késő középkori nyugat-európai szentkultusz jellemzőinek vizsgálata André Vauchez tollából (La sainteté en Occident aux derniers siècles du Moyen Age: D’après les procès de canonisation et les documents hagiographiques. Rome 1981). Üdvözlendő, hogy e sorban a Marie-Madeleine de Cevins és Olivier Marin által szerkesztett kötet Közép-Európára összpontosít. Maga a tanulmánykötet előszava is Vauchez-ra reflektál, jelezve, hogy a nyugati szentkultuszéhoz hasonló elemzés Közép-Európáról még nem készült. Az előzménykonferenciák nyomán született kötet sem szintézis, sokkal inkább tanulmányok sorozata három alapkérdésre – a régi és új szentek kultuszának együttélése, a koldulórendek felemelkedése és a behozott vagy épp „őshonos” szentkultuszok – felfűzve.

Egy közép-európai szintézis megírásának talán legnagyobb nehézsége a térség nyelvi sokszínűsége. Nagy pozitívuma a kötetnek, hogy nemcsak tematikájában közép-európai, hanem maguk a szerzők is közép-európaiak – így első kézből értesülhetünk a környező országok modern szakirodalmáról, és nemcsak mi, hanem a „Nyugat” is, hiszen a tanulmányok angol és francia nyelven olvashatók. A kötet végén kaptak helyet az íráskor összefoglalói, ám ezeket talán érdemes lett volna az adott tanulmánytól eltérő nyelven publikálni, gondolván azokra, akik nem egyformán ismerik mindkét nyelvet. Nyelvi kérdéseknél maradvá: közép-európai témáról szóló idegen nyelvű publikációk állandó gondja, hogy miként lehet egységességet teremteni a helynevek bábeli zűrzavarában. A könyv ebből a szempontból nem egységes (még az egyes tanulmányokon belül sem!), úgy tűnik, a szerzők belátásuk szerint használják a helyneveket. Talán érdemes lett volna a szerkesztésnél összehangolni, és egy mellékletben megadni valamennyi verziót. Az alapul szolgáló konferenciákat 2013–2014-ben rendezték, ám a kötet csak 2017 végén jelent meg; talán érdemesebb lett volna rövidebb időt várni a publikálással, hiszen három év alatt számos új kutatási eredmény napvilágot láthat, ami magában rejti azt a veszélyt, hogy egy tanulmány már a megjelenése pillanatában részben elavulttá válik. A terjedelmi korlátok miatt az alábbiakban csupán néhány írást mutathatok be alaposabban.

Az olvasó bizonyára megbocsátja, ha Carmen Floreának a vértanú szüzek erdélyi kultuszáról szóló tanulmányánál kicsit hosszabban elidőzöm, hiszen minden szentnek maga felé hajlik a keze: a dolgozat tematikájához rendkívül hasonló, bár a teljes középkori Magyarország területét vizsgáló disszertációt írok magam is. A szerző széles forrásbázisra alapozva, több tudományterület forrásanyagát felhasználva, színvonalasan írta meg a művét. A vértanú szüzek késő középkori erdélyi kultusza virágzásának az okait vizsgálta. Hangsúlyozta, hogy e szentek tisztelete nemcsak a szenvedésük által elnyert közbenjárói szerepüknek köszönhető, hanem a kultusz igazodni tudott az egyházi elit igényeihez is. A szerző igyekezett minden adatot összegyűjteni és elemezni. Mindazonáltal némi kritikát kénytelen vagyok megfogalmazni. Először is, úgy éreztem, mintha a tanulmányban a középkori Erdély független lenne Magyarországtól: a vértanú szüzek kultuszának megjelenését tárgyaló résznél érdemes lett volna arra is figyelni, hogy a Magyar Királyság más vidékein mikor bukkant fel a kultusz, milyen jellemzői voltak a tiszteletnek, és ehhez viszonyítva mi a sajátos Erdélyben. Emellett érdemes lett volna etnikai szempontból is vizsgálni a kérdést, mivel a legtöbb emlékün

szász környezetben maradt fenn, valószínűleg nem véletlenül: feltételezhető német hatás a kultusz népszerűvé válása tekintetében is. Sajnos tartalmi hibák is vannak: a tanulmány szerint ugyanis Szent Katalin legendáját csupán egyetlen erdélyi, a homoróddaróci falfestmény őrizte meg (44.), de tudjuk, hogy a gelencei, a somogyomi és a darlaci templom falképei is ennek a szentnek a legendáját ábrázolják. (*Gaylhoffer-Kovács Gábor*: Alexandriai Szent Katalin legendája három szászföldi freskón. In: *A szórvány emlékei*. Szerk. Kollár Tibor. Bp. 2013. 286–322.) A segesvári ispotály Szent Dorottya-kápolnáját pedig nem találtam meg a jelzett szakirodalomban. (40. 8. jegyz.)

Gecser Ottó a tanulmányában Szent Sebestyén és Szent Rókus magyarországi kultuszát tekinti át, különös tekintettel segítő szerepükre a pestisben, szervesen illeszkedve a szerző segítőszentekkel kapcsolatos kutatásaihoz. Elsőként a két szent európai kultuszát mutatja be, majd rátér a magyarországi tisztelet elterjedésére. Teszi mindezt rendkívüli alaposággal, történeti mellett művészettörténeti és liturgiátörténeti forrásokat is használva. Szent Sebestyén kultusza már legkorábbi liturgikus könyveinkben is szerepel, de csak a késő középkorban (a nagy pestisjárványok után) vált népszerűvé, a szerző szerint az ismert, pestis elleni védőszenti szerepe miatt. Szent Rókus kultusza ugyanakkor eleve a pestissel függött össze, így mindenképpen összekapcsolták a járvánnyal; a magyarországi kultusza azonban korlátozott volt: főként zsepességi és erdélyi ábrázolásai maradtak fenn. Gecser Ottó minden lehetséges középkori forrást igyekezett felhasználni, így az oklevelek datálását alkalmazva is keresett adatokat. Véleményem szerint azonban az oklevelekben még kiaknázatlan lehetőségek maradtak. Az 1263. évi adatnál érdemes lett volna megemlíteni, hogy korábban nem volt jellemző a szentek ünnepe általi datálás (például az előző január 20-áról fennmaradt oklevél még más rendszer szerint datál [Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Zsoldos Attila. Bp. 2008. 51. sz.]), és 1263-ban az is szerepet játszhatott a Sebestyén ünnepére hivatkozó keltezésben, hogy épp egy Sebestyén nevű protonotárius írta az oklevelet.

A kötetben Csukovits Enikő a török fogságból való csodás szabadulásokról írt tanulmányt. Az országra törő portyázók elsődleges célja a zsákmányszerzés volt, a legértékesebb zsákmánynak a rabszolgapiacra jól értékesíthető ember számított. A török kézre került rabok súlyos helyzetükben elsősorban a saját ügyességükben, illetve valamilyen spirituális segítségben bízhattak. Nem véletlen, hogy a szabadulás különböző módzataira a középkori Magyarországról elsősorban a kegyhelyeken írásba foglalt mirákulum-feljegyzések közt találunk példát. A szerző megvizsgálta a középkori magyarországi csodajegyzékeket. Két ilyen gyűjtemény maradt fenn: az újlaki és a budaszentlőrinci. Az első a Kapisztrán Szent János sírjánál, az utóbbi a Remete Szent Pál sírjánál feljegyzett csodákat örökölte meg. A fennmaradt leírások többsége részletesen ismerteti a fogságba esés körülményeit, a fogságban elszenvedett megpróbáltatásokat és a szabadulás módját is – a mirákulum-feljegyzésekben olvasható történetek így egyszerre nyújtanak pontos képet a török támadások következményeiről, a magyar lakosság vallásosságáról, a törökökről alkotott képéről, valamint arról, milyen szerepet játszott a kereszténységhez tartozás érzése a máshitű törökök között.

Konrád Eszter írása Szent Ferenc legendáját és stigmatizációját elemzi a késő középkori magyar nyelvű kódexirodalomban. Tanulmányának talán legfontosabb része a spirituális ferences környezetben keletkezett Jókai-kódex tartalmának a datálása. A Jókai-kódexet 1440 környékén másolták, az eddigi kutatások szerint egy 1370 után keletkezett korábbi fordítás alapján. A szerző ezt az évszámot pontosította: mivel a kódex legújabb forrását, a *De Conformitaté* 1399-ben hagyta jóvá a generális káptalan, úgy véli, hogy a kódex mintapéldánya 1390 után, de inkább 1400 körül készült. Ezenfelül a tanulmány elemzi, hogy milyen narratívák mentén értelmezték a stigmatizációt a késő középkori (dominikánus) Virginia-kódexben és a Lázár Zelma-kódexben. Konrád Eszter megállapítja, hogy a legendát

a késő középkori érzékeny áhítat kívánalmi szerint újraformálták, és a Passio köré építették. A karthauzi Névtelen szerző az Érdy-kódexben pedig azt hangsúlyozzák, hogy nemcsak Ferenc kapta meg azt a kegyet, hogy megjelentek rajta Krisztus sebei.

Stanislava Kuzmová a tanulmányában azt mutatja be, miként vált Szent Szaniszló Krakkó és a lengyelek védőszentjévé. Szent Szaniszlót csak 1253-ban avatták szentté, előtte mások voltak a lengyel város mennyei patrónusai. A katedrálist először a cseh Szent Vencelnek szentelték, de Szent Flórián kultuszát is megpróbálták propagálni a városban. Ez utóbbi szent ereklyéit 1184-ben hozták Itáliából, és a városon kívül alapítottak a tiszteletére templomot, de kultusza nem vált igazán népszerűvé, Szaniszló kanonizációja után pedig végképp meggyengült. A késő középkorban Szaniszló kultusza egyre növekedett, amit a helyi, modern szentek iránti áhítat sem csökkentett.

Geneviève Bühner-Thierry Szent Adalbert élete és tisztelete segítségével járja körbe a közép-európai nemzeti szent kérdésének problematikáját. Szent Adalbertet a középkorban több nemzet is a magáénak vallotta, így a csehek, lengyelek, magyarok és a poroszok is. A szerző fő kérdése, amelyet a címben is feltett, hogy vajon Adalbert európai vagy inkább nemzeti szentnek tekintendő-e. A válasza pedig az, hogy egyik sem, inkább a „nemzetek feletti” jelzővel írhatnánk körül legpontosabban kultuszának jellegét.

Madas Edit a tanulmányában a magyar szent királyok közép-európai kultuszára koncentrált, liturgikus és hagiográfiai forrásokra építve. A korban főként német, osztrák, cseh és lengyel területeken található meg a magyar szent királyok kultusza, de ez fordítva is igaz: magyar eredetű liturgikus könyvek is tartalmazzák osztrák, cseh, lengyel és német szentek ünnepét vagy legendáját. Emellett Madas Edit a magyar szentek külföldön használt/szerkesztett legendáit is összegyűjtötte, munkájában Szent István legendáira összpontosítva. Kutatása eredményeképpen megállapítja, hogy a magyar szentek legendáit főleg osztrák és lengyel kódexekben találhatjuk meg, amelyeket cseh és délnémet kódexek követnek. A tanulmánya végén egy hasznos táblázatot is közöl azokról a külföldi kéziratokról, amelyek a magyar királyszentek legendáit tartalmazzák. A listát egy adattal ki tudom egészíteni: a *Scriptores rerum Hungaricarum* által lappangónak jelölt Lvov-Lembergi-kódexről már Tóth Sarolta megírta (Magyar és lengyel Imre-legendák. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica 11. [1962] 1–72.), hogy ma Boroszlóban, az Ossolineumban őrzik (a jelzete II. 1944.). Időközben – mint 2018 tavaszán rábukkantam – a kódex tartalmát az interneten is elérhetővé tették (<https://bit.ly/2G8E4QQ>). A kódexben Szent István legendája a fol. 371r–375r, Szent Imre legendája pedig a fol. 375r–377v-n található.

Ivan Gerát Szent László legendaciklusának ikonográfiai párhuzamait elemzi a Magyar Anjou Legendáriumból kiindulva. A szerző – ízekre szedve a legenda egyes motívumait – bemutatja, hogy a szent király élettörténetének mely topikus elemei találhatóak meg más szentek legendáiban. Felhívja a figyelmet arra az érdekességre, hogy a fennmaradt retabulumokon nem szerepel Szent László, ám a legendájából ismert toposzok gyakoriak (természetesen más szent élettörténetének keretébe foglalva). Mindezt Gerát azzal magyarázza, hogy a városok (illetve azon területek, ahonnan fennmaradtak ilyen emlékeink: a Felvidék és Erdély) lakói, e művek megrendelői gyakran németek voltak, legalábbis szorosan kapcsolódtak a Birodalomhoz, Szent László legendájának pedig erőteljesen németellenes éle volt.

Végezetül: csak remélni merem, hogy ennek a kötetnek lesz folytatása, hiszen még számtalan kérdés megválaszolásra vár, és talán egyszer Vauchez művéhez hasonló szintézis is születhet. A szentek tisztelete (és a kereszténység) összekötötte egész Európát, ezért a közép-európai szentkultuszok kutatásáról világnyelveken megjelent eredmények kiemelkedő jelentőséggel bírnak.

Uhrin Dorottya